

ՊԱՏԱՐԱՐՈՒՄԸ

ԼԵՈՆԱՐԴՈՅ ՏՈ ՎԻՆՉԻ Ի ՀԱՅՏԱՐՈՒՄԸ

Իտալիոյ ամենամեծ եւ հանճարեղ նկարիչներէն մին է Լեոնարդոյ տա Վինչի (Leonardo da Vinci), ծնեալ 1452ին ի Վինչի, մօտ ի Փլորենտիս, եւ վաճաճանեալ 1519ին ի գաղղիա: Բայց ինչպէս որ իւր հրաշակերտ նկարուց եւ քանդակաց շատերը կորսուած են այս օրս, նոյնպէս եւ իւր սքանչելի գրութեանց մէջ մասը կորսուած է եւ մնացեալք մեծաւ մասամբ անձանօթ էին: Եւստիօթ էին միայն Trattato della pittura, եւ Fragment d'un traité sur les mouvements du corps humain. Անձանօթ էին նմանապէս իւր կենաց շատ պարագաներն, որոնք կրնային լուսաորուիլ՝ եթէ նկարչին ցիրուցան մնացած հասակոտոր ձեռագիր գրութիւնքն հրատարակուէին: Եւ իրօք նորանոր հետաքրքրական տեղեկութիւններ ստացանք այս երեւելի նկարչին վարուց ու գործոց վրայ, երբ Յովսէֆնէտ Պոլոս Ռիշթէր (Jean Paul Richter), ասպետ Պաւարական Ս. Միքայելի կարգին, եւս. հրատարակեց Լեոնարդոյի այս ձեռագիրներն հետեւեալ վերնագրով. Գրքի մէջաբերութիւնս Լեոնարդոյի աս Վինչի, հաստիւս եւ հրապարակեալ սկզբնաւոր յեռնաբերութիւն, երկու շքեղ հատորներ, իտալերէն բնագրու եւ անգլիերէն թարգմանութեամբ, ընդարձակ ծանօթութեամբ եւ նկարչին բոլոր ծրագիրներուն եւ նախագիծներուն նմանապէս եւ ձեռագրաց իւրաքանչիւր թերթերուն արեւագրութեամբ հանուած ճշգրտապատկերներով (fac-simile). Այսպէս միայն Բ. հատորն կը բովանդակէ 122 արեւագրական մեծ պատկերներ, թո՛ղ բնագիրն մէջ տպուած մանր նկարներն:

Այս հետաքրքրական տեղեկութեանց մին ալ այն է մեզի համար որ Լեոնարդոյի ձեռագրաց մէջ գտնուեցան նամակներ, զորոնք հեղինակը գրած է ի Հայաստանէ առ երեւելի պաշտօնատեարս եգիպտական սուլթանաց: Ասոնց մէջ Լեոնարդոյ յայտնի կ'ընէ թէ կը շընի ի լեւրին Հայաստանի, ուր ուղեւորած է՝ հրամանաւ եւ յանձնարարութեամբ եգիպտական կառավարութեան՝ այնպիսի առնել մը երբ եգիպտացիք, որոնք գրեթէ դար մը տիրած էին Կիլիկիոյ եւ շընա-

կալից, եւ երբ Օսմանեանք իրարու հետ կը մըրցէին այս երկիրներուն համար:

Բայց որովհետեւ Լեոնարդոյի կենսագրութիւնքն այսպիսի հետագնաց ճանապարհորդութիւն մը ամենեւին չէին յիշեր, ծագեցան այլեւայլ կասկածներ ու ենթադրութիւններ, որոնք հաստատուն կուտան մը չունին: Առաջին ենթադրութիւնն այն է՝ թէ գուցէ եգիպտական կառավարութեան մէջ եղող անձանօթ իտալացի ճանապարհորդը մը ճանապարհորդութեան ըլլայ ի Հայաստան եւ Լեոնարդոյ անոր տեղեկագրութիւններն ընթերցեալք ըլլայ. ենթադրութիւն մ'որուն անհիմն ըլլալն անկէ ալ կը տեսնուի որ այս նամակներու բնագիրներն չեն պահպանուած, ինչպէս ըլլալու էր Եւրօթիւս-Ասիոյ մը, այլ Զախաբէշ նամակներ են միայն, որոնց վրայ ուղեթիւղեք եւ սրագրութիւնք եղած են հեղինակէն. թո՛ղ եւ զայն որ այն առնել ըսելիք որ (ինչպէս մտադիր կ'ընէ հրատարակիչն, Հտ. Բ. էջ 382) այս անձանօթ անձն նոյն լեզուի ոճն եւ Լեոնարդոյի յարուս ուղղագրութիւնն ու գիրն, եւ նաեւ նոյն մտածութեանց շարքն ունենալու էր Լեոնարդոյի հետ:

Աւելի ծանրակշիռ է ուրիշ կարծիք մը, զոր առաւել ի մերձուստ նկատելու ենք: Այս կարծիքն յայնմ կը կայանայ որ կ'ընդգրկուի թէ Լեոնարդոյի են իրօք այս նամակաց հատարարութիւնք, բայց ոչ եթէ իրական ճանապարհորդութեան մը տեղեկագրութիւնք են, այլ թէ Լեոնարդոյ ուղած ըլլայ գրել զիւ մը, որուն տեսարան ընտրած է զՀայաստան, որ այս վեպն գրած ըլլայ իւր-իւրեք յեռնաբերութեան յեռն, որով մենք այժմ կը խաբուինք՝ կարծելով թէ ուղեգրութիւն մըն է: Այս կարծիքն պաշտպանած է ուսուցիչն Govi¹, երբ գրոցս հրատարակիչն ասպետ Ռիշթէր՝ գտնելով այս նամակները Codex Atlanticus հոլանտ Լեոնարդոյի ձեռագրաց հաւաքածոյին մէջ՝ հրատարակեց թուղթ մ'ի լրագրին Zeitschrift für bildende Kunst. (Vol. XVI.)

Սակայն գծաւարու կրնայ ընդունելի ըլլայ այսպիսի կարծիք մը: Նախ որ — յիշեանք նկատեալ — լոկ ենթադրութիւն մըն է եւ ոչ աւելի, որով՝ եթէ նաեւ առանց ուրիշ հիման կը ընդունուէր այս ճանապարհորդութեան իրականութիւնը, ոչ որ կրնար ստիպել որ թողուի ի բաց այս կարծիքն, երբ նամակներուս խօսքերուն բնական իմաստն այս կողմն աւելի զօրագոյն կ'ընծայեցընէ քան հակառակ կողմն:

¹ The literary works of Leonardo da Vinci, compiled and edited from the Original Manuscripts by Jean Paul Richter, Ph. Dr. etc. in two volumes. London, 1888, 4^e.

² Զեռ Transunti della Reale Accademia dei Lincei, Vol. V. Ser. 3.

գրութիւնը: Հակառակ կողման գլխաւոր նեցուկն այն է որ Լէոնարտոյի կենսագրութիւնը չեն յիշեր այսպիսի մեծ ծանապարհորդութիւն մը: Բայց այս անարկութիւնն անգործ է այնու որ Լէոնարտոյի կենաց ու գործոց շատ պարագաներ անձնօթ մնացած էին, մինչեւ որ յիշեալ ձեռագիրը է լոյս ընծայուեցան կամ գէթ ծանօթացան: Այն կենսագրութիւնը չեն պատմեր նաեւ այնպիսի ուրիշ գէպքեր, զորոնք մերժել չենք կրնար միայն այս պատճառաւ: Այսպէս գիտենք որ Լէոնարտոյ միտք ունի (հմտ. Հտ. Բ. Թիւ 1379, էջ 421) ծածկարար շրջագայութիւն ընելու Հռոմէն ի Նեապոլիս, զոր չեն յիշեր իւր կենսագիրը: Գիտենք որ (հմտ. Հտ. Բ. Թիւ 1077, էջ 417) Լէոնարտոյ ի Friuli իւրեւ ծարտարապետ (ingénieur) գործած է, եւ այլ այդպիսի պարագաներ, զորոնք չեն յիշեր այն կենսագրութիւնը:

Չի կրնար նաեւ ցուցուիլ Լէոնարտոյի կենսագրութեանց մէջ պարագայ մը, որ Հակառակ ելլէ այս դիպաց: Ամենեւին տեղեկութիւն չունինք թէ ուր էր եւ ինչ կ'ընէր Լէոնարտոյ 1482էն մինչեւ 1486: Այս ժամանակի մէջ կրնանք գետնդիւ ուրեմն իւր այս ուղևորութիւնն: Եւ եթէ լաւ մտադիր ըլլանք այս նամակներուն, չենք գտներ անոնց մէջ այնպիսի կէտ մը, որ կարենայ ստիպել զմեզ ընդունելու թէ Լէոնարտոյ այն կողմերն աւելի մնացած ըլլայ քան 1—2 տարի՝ երկրպագան կառավարութիւնն իրեն տրուած յանձնարարութեան մը պատճառաւ: (Հմտ. Հտ. Բ. Թ. 1336. տող 5—8 հանդերձ Տրատարակչին ծանօթութեամբը:)

Գարձեալ Լէոնարտոյ իւր աշխարհագրական ծանօթութեանց մէջ (հմտ. Հտ. Բ. Հատած ԺԷ, Թիւ 1001—1112, էջ 223—270) յաճախ արեւելից վրայ կը խօսի. այսպէս նոյն Հատածին Գ. Յօդուածը Արեւելի վրայ է. (Թ. 1090—1112.) ի մէջ այլոց կը խօսի Կարմիր Ծովու վրայ (Թ. 1091, 1092), Նեղոսի (Թ. 1093—1098), Ասիական Ժողովրդոց սովորութեանց վրայ (Թ. 1099, 1100), Կասպից Ծովու վրայ (1105, 1106), Յարտանքի (Թ. 1108), Կոստանդնուպոլսոյ (Թ. 1109), Կենդրոնական Ասիոյ վրայ (Թ. 1111), որոնց մէջ խառն՝ թեւեւ սակաւ եւ անցողակի յիշատակութիւնք կան նաեւ Հայաստանի վրայ եւ չորեքսողոմն Հատուածիկ մ'եփրտայ վրայ (Թ. 1110): Այս տեղեկութիւնք գծուարաւ կրնան մեկնուիլ՝ եթէ հենդիման գէթ շատերն անձամբ տեսած ըլլայ, Բաց ակնէ՛ Լէոնարտոյի ձեռագրաց մէջ կը գրու-

նուին նաեւ Տ—րոս լերանց քանի մը ստուերագիծք¹, Հայաստան աշխարհացոյց մը², Բոնապարտութիւնն է մեկնելը թէ Լէոնարտոյ գծագրած ըլլայ զասոնք, որպէս զի իւր ֆլի աւելի եւս լուստուորէ: Գէթ այս նորանշան ֆլու լուստուորէն Հետ ամենեւին կապակցութիւն չունի ուրիշ ստուերագիծ մը (Հտ. Բ. պատկեր ճԻ) որ կը ներկայացունէ երեք հալուխներ, երեք այլեւայլ գիրքով:

Բայց եւ ոչ այս նամակաց ոճը կը ներէ իւրեւ վէպ նկատել զանոնք: Այնպէս ժամանակ գրուած նամակներուն մէջ կը տեսնենք որ ֆլուսի նիւթոյ վրայ կը խօսի Տեղիեակը յաճախ նաեւ ֆլուսի բացատրութեամբ, որ ֆլի մը մէջ չի կրնար ընդունուիլ: Ի վերջապէս (— կրնանք հետեւցընել Տրատարակչին հետ, Հտ. Բ. էջ 383—) եթէ ունենային այս նամակներն բանաստեղծական ոճ ու սեթեւեթանք, կարելի էր ընդունիլ այս գրութիւնը. բայց կը համոզուինք որ ասոնք անպաճաճ պատմական գրութիւնք են, եթէ համեմատենք, զոր օրինակ Թիւ 670—673 եւ Թ. 1354ի հետ, ուր կը գտնենք այնպիսի երեւակայական եւ մտացածին նկարագիրներ, որոնք յայտնի կը ցուցնեն թէ Լէոնարտոյ ինչպէս կը գրէր ֆլու մը, երբ ուզէր վիպել:

Այս նամակներն Տրատարակուած են Լէոնարտոյի վերջիշեալ Ալեքսիս-Ինոչի Բ. Հատորին մէջ, (Հատած ԻԱ, Թիւ 1336—1338, էջ 385—394,) 18 մեծագիր սիւն, որուն սկիզբն գրած է Տրատարակչին ընդարձակ կանխաբանութիւն մը (էջ 380—384), որմէ քաղեցնք շատ ծանօթութիւններ: Աւելցուցած է նաեւ 5 արեւագրական ճշգրտապատկերներ, զորոնք նշանակած է իւրաքանչիւր տեղոյ ծանօթութեանց մէջ:

Թէ ընդհանրապէս այս նամակները շատ հետաքրքրական նիւթեր կը բովանդակեն Հայաստանի եւ Հայոց նկատմամբ, յայտնի է: Բայց գծախառնարար այս նամակաց շատ մասերը կորսուած են եւ ոմանց միայն մնալն եւ վերջաւորութիւնը մնացած: Եւկայն պատշաճ երեւցաւ նաեւ այս հատակտորը Տրատարակչի Տաւ ըստ մասին անարար մնացածներուն հետ, համարձէ Տրատարակչին այն ծանօթութեամբը, որոնք կարեւոր երեւցան նամակաց իմաստն աւելի ճշգրիւ իմանալու:

(Ըբօրանալէն)

¹ Հտ. Բ. 8իւս. CXVI—CXVIII.

² Հտ. Բ. 8իւս. CXVIII. և. CXIX. 4/4. Հտ. Բ. Թ. 1336. տող 77, Գրան. 20: